

II. СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ КАТЕГОРІЙНОЇ ГРАМАТИКИ

Ольга Байдюк
(Хмельницький)

УДК 811.161.2'367

СПЕЦИФІКА ВИКОРИСТАННЯ СКЛАДНОПІДРЯДНИХ БАГАТОКОМПОНЕНТНИХ РЕЧЕНЬ ІЗ СУПІДРЯДНІСТЮ В РОМАНІ А. КРИМСЬКОГО «АНДРІЙ ЛАГОВСЬКИЙ»

Базою для вивчення синтаксичних особливостей мови виступають різні за жанром та стилем письмові надбання. З-поміж усіх стилів мовлення саме в художньому багатокомпонентні складні речення займають центральну позицію як у кількісному відношенні, так і за своїми структурно-семантичними характеристиками.

Основним типом серед складних синтаксичних конструкцій виступають складнопідрядні багатокомпонентні речення, які, залежно від способів моделювання, поділяються на кілька різновидів і неодноразово ставали об'єктом вивчення низки лінгвістів (С. П. Бевзенко, Л. А. Булаховський, І. Р. Вихованець, Н. С. Волгіна, П. С. Дудик, А. П. Загнітко, М. Ф. Кобилянська, І. М. Кручиніна, Й. І. Лозинський, М. М. Лучкай, А. П. Медушевський, М. М. Петерсон, О. О. Пешковський, М. С. Поспелов, Л. В. Прокопчук, С. Й. Смаль-Стоцький, П. Ф. Фортунатов, К. Ф. Шульжук та ін.).

Об'єктом нашого дослідження стали складнопідрядні багатокомпонентні конструкції із супідрядністю, які характеризуються низкою специфічних ознак, не властивих іншим синтаксичним одиницям. Відсутність наукових розвідок синтаксичної будови мови у романі А. Кримського «Андрій Лаговський» зумовила необхідність детального вивчення й опису усіх наявних типів складнопідрядних багатокомпонентних речень із супідрядністю, що становить актуальність теми розвідки. Метою є виявлення різновидів складнопідрядних багатокомпонентних речень із супідрядністю у романі А. Кримського «Андрій Лаговський», встановлення їхніх структурно-семантичних особливостей та визначення продуктивності функціонування різних моделей. Методом суцільної вибірки нами було зафіксовано 142 складнопідрядні багатокомпонентні речення із супідрядністю.

Конструкції з супідрядними реченнями охоплюють однорідну, неоднорідну супідрядність і супідрядність змішаного типу [3, с. 637].

Найбільшу частку у романі А. Кримського «Андрій Лаговський» складають речення, до складу яких входять підрядні частини з неоднорідною супідрядністю, що становить 69,8 % від загальної кількості складнопідрядних багатокомпонентних речень із супідрядністю.

Неоднорідною супідрядністю називається вид підпорядкування, при якому підрядні речення різного типу пояснюють один і той самий член або ж усе головне речення чи підрядні речення будь-яких типів пояснюють різні члени головної частини. Сполуки такого різновиду К. Ф. Шульжук називає одними із найскладніших у плані структурно-семантичної організації [4, с. 304]: *Доки дикі кози в горах держаться, не хиляться вони перед тими, хто забажає їх обстригти* [2, с. 262]; *Тоді він крізь порожню Аполлонову кімнату, де все віяло непривітною самотою, вийшов із хати і взявся за клямку тих дверей, що вели до господи Андропулів* [2, с. 170]; *А з пароплава, що наближався, пасажири, повиходивши на чердак, любувалися на гарненьке містечко, що над ним на шпилі ефектно панувала церква з особливо ефектним хрестом, складеним із дзеркального скла* [2, с. 49].

У романі А. Кримського наявні різні способи моделювання складнопідрядних речень з неоднорідною підрядністю. Зокрема, з метою повного, різнопланового пояснення головного речення або окремого компонента у творі письменник використовує різночленну неоднорідну супідрядність, при якій підрядні частини пояснюють різні члени головного

речення (32,6 %): *І рівночасно з тим він потроху почав розуміти, уже виразніш, що він більше не ідеалізує нікого з-поміж Шмідтів, а любить їх таких, які вони є, не заплющуючи на них очей* [2, с. 305]. Наступну підгрупу складають речення із причленною (прискладною) супідрядністю, де підрядні завжди стосуються одного члена в головній частині чи всієї головної частини, по-різному пояснюючи її. Хоч „ці конструкції використовуються в мові порівняно нечасто” [4, с. 305–306], однак саме речення такого типу у романі кількісно займають другу позицію серед речень із неоднорідною супідрядністю, їх нараховується 28,4 %: *Щоб бути послідовним аскетом, треба б було вам зовсім од поезії одсахнутися, бо за поезією навряд чи знищите своє «я» вкрай!..* [2, с. 281]; *Як прийде покоївка з города, то я її геть зараз витурю, бо мені не треба такої язикатої* [2, с. 20].

Окремим типом складнопідрядних речень з неоднорідною супідрядністю виділяє К. Ф. Шульжук одиниці, у яких одне підрядне прислів'є (внутрішнє), а друге – стосується усього складу головної частини (зовнішнє). Такий тип різночленної супідрядності лінгвіст називає реченнями з комбінованою супідрядністю [4, с. 308]. Речення зазначеного типу в романі А. Кримського становлять 26,9 %: *Коли я цілий тиждень тильно працюю, не відходжу од мікроскопа, читаю, обчисляю, то, очевидно, маю я так само право розвіятися раз на тиждень чим хочу... тим, що мені дозволяє розвіятися найлегше...* [2, с. 312]; *Так само, до речі сказати, вони й молодого хлопця Андрупула, що вчився в Катеринодарській реальній школі, а тепер літував удома, ніколи не звали між собою на ймення, бо так вимовляла це слово його мати* [2, с. 123].

Найменшу за кількістю підгрупу підрядних речень із неоднорідною супідрядністю у романі становлять конструкції, де підрядні речення одного різновиду пояснюють однорідні слова в головній частині (12,1 %): *Чи ж мав він кохати Ті мушки, що бринять, Та пташину, що завжди цокоче?* [2, с. 213]; *Людина, що такої ідеальної нема й на світі, така людина, що сам він не вартий «отрешисть ремень сапогу ея...»* [2, с. 89]. Цю підрядність ми називаємо різночленною паралельною, а К. Ф. Шульжук – «різночленною супідрядністю з одновидовими частинами» [4, с. 306]. П. С. Дудик і Л. В. Прокопчук хоч і виділяють таку групу речень, проте не пропонують для них окремого термінопозначення [1, с. 293].

Другу за чисельністю групу в романі «Андрій Лаговський» становлять складнопідрядні речення з однорідною супідрядністю. На відміну від неоднорідної супідрядності до однорідної належать складнопідрядні речення з кількома підрядними, коли два чи більше підрядних речень одного синтаксичного різновиду однаково пояснюють якесь слово (сполучення слів) у головній частині або однаково пов'язані з усім змістом головної частини складнопідрядної конструкції [1, с. 291]: *Лаговський не міг нічого второпати: де тут кінчається граматика, де починається жарт!* [2, с. 140]; *Шмідти не могли не завважити, що з професором діється щось особливе, що він од них ніби ховається, мало говорить, сидить, зачинившись у своїй світлиці, не хоче на вечір ходити на спільні прохідки з ними* [2, с. 173]. Таких речень нараховується 18,3 %. У зазначених конструкціях найчастіше першим іде головне речення, а далі – підрядні частини.

Менш поширеним явищем у романі «Андрій Лаговський» є речення із супідрядністю змішаного типу, що охоплює речення, в яких маємо як однорідну, так і неоднорідну супідрядність [3, с. 639]. У свою чергу К. Ф. Шульжук складнопідрядні речення з поєднанням двох різновидів супідрядності: однорідної і неоднорідної – називає реченнями з подвійною супідрядністю [4, с. 326]: *Як побував я у вас тепер тучечки, то мені страх як скучно стало, що так довго я вас не бачив, що ви в нас не буваєте* [2, с. 283]. Особливістю цих речень є обмежене використання сполук, у яких головна частина знаходиться між підрядними, а запропонований приклад єдиний серед речень такого зразка.

Найбільшою чисельністю виділяються складнопідрядні речення із супідрядністю змішаного типу, де поєднано дві однорідні підрядні частини й одна неоднорідна – 93,8 %. Рідше А. Кримський використовує речення, до складу яких входять дві частини з неоднорідною підрядністю і одна з однорідною – 6,2 %.

Підрядні частини складнопідрядних багатокomпонентних речень із супідрядністю можуть поєднуватися із головними у складні синтаксичні конструкції за допомогою різних сполучних засобів. Наявність у межах одного речення сполучників і сполучних слів більше характеризує неоднорідну супідрядність: *І як вийшов Володимир, то самота, в якій опинився професор, тож само не дуже прикро вдарила його тепер* [2, с. 189]; *Коли ви любите не саму людину, а її талант, то якраз дрібниці й найбільш вважають на тих терезах, на яких ви оцінюєте вагу тієї людини* [2, с. 285 – 286]. У реченнях із однорідною супідрядністю фіксуються переважно однакові сполучні засоби (або лише сполучники, або лише сполучні слова). Наприклад, засобом вираження цільових семантико-синтаксичних відношень між головною частиною і підрядною мети виступають сполучники **щоб** і **аби**: **Щоб повернути балачку на мирний тон, він ладен був розсміятися з нечестивої Володимирової профанації церковної мови, аби сумирно забалакати про що-небудь інше** [2, с. 164].

Для таких конструкцій притаманна перевага використання сполучних слів – 59,3 %. У реченнях з неоднорідною супідрядністю їх нараховується 52,6 %, із однорідною – 47,4 %. Наявність сполучників фіксується у меншій кількості – 40,7 %, відповідно 50,1 % функціонує у реченнях із однорідною супідрядністю, 49,9 % – з неоднорідною.

У реченнях з однорідною супідрядністю представлені різні варіанти форм сполучникових засобів поєднання частин складнопідрядних багатокomпонентних речень: *Та й узагалі тисячолітня або, може, трьохтисячолітня практика докладно навчила черкесів, якими способами треба боронитися проти місцевої тутешньої малярії... якої гігієни треба триматися...* [2, с. 98]; *Знов усі ті візники, котрим це чутно, котрі стоять ближче, помирають зо сміху* [2, с. 217]; де у першому реченні підрядні з'ясувальні приєднуються до головної частини сполучними словами **яким/якої**, у другому прикладі синонімічні їм сполучні слова **котрим/котрі** приєднують до головної частини підрядні означальні. Таке поєднання синонімічних лексем є своєрідним для ідіостилю А. Кримського.

У реченнях із неоднорідною супідрядністю навпаки спостерігається використання омонімічних сполучників і сполучних слів для вираження синтаксичного зв'язку у різних за значенням підрядних частинах: *Професор підвів очі на Зою, що сиділа на тахті, та й, зустрівшись з її очима, побачив, що вони блискають якимсь гарячковим світлом* [2, с. 171]; тут перше підрядне означальне речення приєднується до головного за допомогою сполучного слова **що**, у другому з'ясувальному реченні вжито сполучник **що**. *Побачивши, що Костянтин слухає його надто уважно й співчутливо, Лаговський приодушевився ще більше, забалакав про пантеїстично-містичні екстази, про те, що людина повинна тягтися душею до свого першоджерела й зливатися з ним* [2, с. 272]; для вираження підрядних відношень в обох залежних реченнях, з'ясувальному і займенниково-співвідносному, використовується сполучник **що**. *Як попадався я в житейський бруд – Робила ти одно з великих чуд: Ховала все під фантастичним флером, Як під сріблястим місячним етером* [2, с. 243]; у першому реченні наявний сполучник **як** служить для поєднання підрядного часу із головною частиною, в другому – підрядного порівняльного.

Типовою синтаксичною ознакою художнього стилю А. Кримського є наявність сурядних сполучників між частинами однорідних супідрядних речень зі збереженням відповідних підрядних сполучників, зокрема єднальних сполучників **І**: *Та от же й про вас мені ваш меценат-професор казав, що ви йому подали дуже добре написану статтю «Звичаєве право у кабардинців» і що в вас добрий науковий талант* [2, с. 83]; *Він дуже був радий, що ця розмова принаймні не тяглася довго і що вони швидко покинули школу й вийшли з саду* [2, с. 54]; *Йому здавалося навіть, ніби він тепер попросту спить і ніби вся балачка з Костянтином іде не наяву, а вві сні...* [2, с. 272]; *Тільки ж професор іще раз напружив свою волеву силу, щоб того невдоволення й гніву не виявити перед своїм супротивником і щоб не дати йому знов затріумфувати* [2, с. 167]; **ТА**: *Побалакайте з ними по-татарськи, щоб продали хліба та щоб ми з голоду не померли* [2, с. 58]; *Це він зробив на те, щоб Лаговський не мав уже чого заходити по капелюх та по ковінку до себе в кімнату та й щоб не зустрівся там з Костянтином і Аполлоном* [2, с. 161–162]; і протиставного сполучника **А**:

Розсудлива мама хотіла була, **щоб** винограду того ми не чіпали, **а щоб** залишили на завтра, ба навіть звеліла компаньйонці знести кошика до комори [2, с. 203]. Такі речення, що пов'язані між собою сполучниками сурядності, становлять синтаксично замкнену будову.

Структурно складнопідрядні багатокomпонентні речення із супідрядністю загалом складаються з одного головного та двох підрядних речень, рідше – трьох або чотирьох підрядних частин. Найбільшою продуктивністю виділяються речення із двома підрядними частинами – 73,9 %. Меншого розповсюдження набули конструкції із трьома підрядними частинами – 17,3 %, які обмежені тільки неоднорідною різночленною і комбінованою супідрядністю: *В отім листі, що прийшов сьогодні, князь оповідав професорові про дуже цікаву сторону Болівію, куди він приїхав консулювати ще недовго, та й питався в тім листі, чи не зміг би професор якось виїхати та й приїхав до них погостювати в Болівію* [2, с. 201]; *Коли державі грозитиме якась біда, війна чи що, тоді начальство само подбає, щоб той патріотизм зробився силою активною, та й само накаже, в якій мірі треба того патріотизму виявити* [2, с. 228].

У романі зафіксоване використання п'ятикомпонентного речення з однорідною супідрядністю, де підрядні з'ясувальні частини поєднуються із головною за допомогою різних сполучних слів, що надають реченню значеннєвого відтінку переліку, який логічно завершується використанням сурядного сполучника **і**, що служить засобом поєднання останнього підрядного речення: *А насправду я навіть не поцікавився ніколи довідатися, хто вона, яка її душа, який її світогляд і що між нами є спільного!..* [2, с. 194]. Спостерігається також функціонування конструкції зі змішаною супідрядністю, до складу якої входять п'ять речень, де головне пояснюють три речення із однорідною супідрядністю і одне речення, що у поєднанні із однорідними частинами утворює неоднорідну супідрядність: *Будьте тим, чим ви можете бути, до чого ви здатні, до чого вас тягне ваша природа, і не питайте, чи у вас виходить із вашої любові для вас праці щось геніальне, чи не геніальне* [2, с. 82]. Речення такого зразка становлять 8,8 %.

Головні речення в багатокomпонентних конструкціях з однорідною, неоднорідною і змішаною супідрядністю можуть розташовуватися між підрядними частинами: *Хто шукає приятелів бездоганих, той ніяких не має, бо наших друзів наділяє нам випадок, а не наш вибір* [2, с. 318] (неоднорідна комбінована супідрядність); *Щоб не світити, він розчинив двері до кімнати Аполлона і Костянтина, аби видно було йому роздягатися* [2, с. 128] (однорідна супідрядність); стояти у постпозиції: *Де була в нього іронія і де щирість, розібрати було не можна* [2, с. 144] (однорідна супідрядність); *Бо я тих людей люблю... і хоч би хто вони були, вони мені – найкращі люди з цілого світу* [2, с. 258] (неоднорідна причленна супідрядність); *І коли побачите в ньому щось дрібне, буденне, загальнолюдське, коли побачите в ньому щоденні – скажу – фізіологічні функції, то навіть будь він поет із поетів 96 %-ої проби, він попрозаїчнішає для вас* [2, с. 284] (змішана супідрядність); і бути препозиційними відносно підрядних: *Дуже часто він розповідав Лаговському цікаві, на його думку, юридичні випадки, які він познаходив у «Судебнику Івана III», які торкалися поділу спадщини* [2, с. 91] (однорідна супідрядність); *Вони гуртом пішли до великої зали, де покриті були столи, бо в їдальні не було б і місця для сили народу, запроханого на сьогодні* [2, с. 298] (неоднорідна комбінована супідрядність). Речень із супідрядністю змішаного типу, де головна частина розміщується перед підрядними, у романі А. Кримського не виявлено.

Також у романі «Андрій Лаговський» наявні варіанти, де обидві підрядні частини знаходяться всередині головного речення: *Він жадібно впивався музикою так, як п'яниця алкоголем, як курець тютюном, а про все опрочеє на світі позабував геть зовсім* [2, с. 29] (однорідна супідрядність); *Якось на проході, коли Костянтин з Аполлоном одбігли своїм новим звичаєм наперед, Лаговський наважився, щоб не залишатися без них, трохи прискорити свій хід та й їх наздогнати-таки* [2, с. 199] (неоднорідна причленна супідрядність). Конструкції, де одне або декілька підрядних речень розміщуються посередині головного речення, інше підрядне займає постпозицію, представлені в романі

тільки неоднорідною супідрядністю: *Аполлон, що був основніший і акуратніший од усіх, забажав цим разом іще й на папері записувати все те, що вони на компонують, бо йому цікаво було мати перед очима «амеопу» в повній цілості* [2, с. 104] (неоднорідна різночленна супідрядність).

Аналіз складнопідрядних багатокомпонентних речень із супідрядністю в романі А. Кримського «Андрій Лаговський» виявив, що специфіка синтаксису твору полягає у використанні усіх типів цих конструкцій, із-поміж яких домінують багатокомпонентні речення з неоднорідною супідрядністю – 69,8 % (різночленні – 32,6 %, причленні – 28,4 %, комбіновані – 26,9 %, паралельні – 12,1 %), менш продуктивною є речення з однорідною супідрядністю – 18,3 %, і лише 11,9 % відведено супідрядності змішаного типу.

Основними засобами вираження синтаксичного зв'язку і смислових відношень між частинами складних супідрядних речень виступають сполучники підрядності (*що, щоб, аби, як, ніби*) та сполучні слова (*що, який, де, коли*). Для зв'язку підрядних частин у реченнях із однорідною супідрядністю А. Кримський використовує єднальні (*і, та*) і протиставний (*а*) сполучники сурядності. Особливістю ідіостилу А. Кримського є використання ним у межах одного багатокомпонентного речення однакових або омонімічних сполучних засобів.

Складнопідрядним багатокомпонентним реченням із супідрядністю притаманна широка варіантність розташування підрядних частин відносно головної. Так, головне речення може знаходитися у препозиції, постпозиції та між підрядними одиницями. Трапляються в романі й інші комбінації цих конструкцій.

У перспективі нами будуть проаналізовані інші типи складних синтаксичних конструкцій, використаних А. Кримським у романі «Андрій Лаговський».

ЛІТЕРАТУРА

1. Дудик П. С. Синтаксис української мови : підручник / П. С. Дудик, Л. В. Прокопчук. – К. : Академія, 2010. – 384 с.
2. Кримський А. Андрій Лаговський : роман / А. Кримський. – К. : Національний книжковий проект, 2011. – 336 с.
3. Шкурятяна Н. Г. Сучасна українська літературна мова : навч. посіб. / Н. Г. Шкурятяна, С. В. Шевчук. – К. : Література, 2000. – 688 с.
4. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови : підручник / К. Ф. Шульжук. – К. : Академія, 2004. – 408 с.

Стаття присвячена дослідженню особливостей складнопідрядних багатокомпонентних речень із супідрядністю у романі А. Кримського «Андрій Лаговський». Аналізу підлягають основні види цих конструкцій, засоби вираження синтаксичного зв'язку і смислових відношень між частинами складних підрядних речень, розташування складових речень відносно один одного, їх продуктивність.

Ключові слова: *складнопідрядне багатокомпонентне речення із супідрядністю, однорідна, неоднорідна, змішана супідрядність.*

There is research of typology and structure of complex sentence in the novel «Andri Lagovski» by A. Krymski in the article. We parsed different kinds of sentences and means of syntactic connection between parts of complex sentence, and analysed the position of clauses concerning each other and their efficiency.

Key words: *complex sentences, conjunctions, main part of sentence, subordinate part of sentence, homogeneous, heterogeneous, mixed subordination.*

Галина Весельська
(Житомир)

УДК 81' 367.634

НОВІ ТЕНДЕНЦІЇ У ФУНКЦІОНАЛЬНО-СТИЛІСТИЧНОМУ ВИКОРИСТАННІ РОЗДІЛОВИХ СПОЛУЧНИКІВ В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРНІЙ МОВІ ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ

Розділові сполучники закріплені за розділовими семантико-синтаксичними відношеннями, якими пов'язані предикативні частини в складносурядному чи однорідні члени в простому ускладненому реченні. Крім формально-синтаксичної функції, для